

POSTMODERNUSIS SUPREKINIMAS: K. MARXO IR M. HEIDEGGERIO KONCEPCINIAI „RĖMAI“

Vytautas Rubavičius

Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius
Tel./faks. (+370-5) 275 28 55
El. paštas: rubavytas@hotmail.com

Straipsnyje išskleidžiamas postmodernybės, kaip kapitalizmo raidos stadijos, supratimas. Modernybės ir postmodernybės skirtis aiškinama naujos suprekinimo ir suišteklinto srities – gyvybės ir kūno – atžvilgiu. Kapitalizmo raidos analizė grindžiama K. Marxo ir M. Heideggerio įžvalgomis, kurios laikomos didelę „dabarties ontologijų“ aiškinamąją galią išlaikiusiais koncepciniais rėmais. Nesiekiant apčiuopti jokių K. Marxo poveikio M. Heideggeriui „linijų“, stengiamasi paryškinti, kaip vieno mąstytojo ekonominis kapitalo galios radimosi ir įsivyravimo aiškinimas atliepia kito mąstytojo samprotavimus apie naujuosius laikus, arba modernybę, grindžiančią metafiziką, koks žmogaus būvio susikurtame pasaulyje vaizdins juos abu susieja. K. Marxo iškelta suprekinanti žmogaus gyvenamąjį pasaulį kapitalo galia, nustatanti žmogaus veiklos ir jo savikūros sąlygas, susiejama su M. Heideggerio aptartu mokslo, technikos ir gamybos susivienijimu apskaičiuojančio projektavimo vyksme, kuris žmogaus gyvenamą pasaulį ir jį patį paverčia žaliava ir ištekliais. Straipsnyje tvirtinama, kad žmogaus suprekinimas ir suišteklintimas – tai du vienas kitą palaikantys ir skatinantys procesai, kurie visuotiniu (globaliu) būdu apsireiškia postmodernybėje, aptikus gyvybėje, žmogaus kūne ir dvasinėje veikloje neišsenkamų išteklių atsargas. Tų atsargų nusavinimą ir eksploatavimą rodo genų, proteinų ir biotechnologijų patentavimas, taip pat genetinio diskurso, tampančio naujuoju pasaulėvaizdžiu, iškilimas.

Pagrindiniai žodžiai: genai, ištekliai, kapitalizmas, kūnas, modernybė, patentavimas, postmodernybė, suišteklintimas, suprekinimas.

I

Esminiu postmodernaus teoretizavimo lauko bruožu laikomas „besivaržančių epistemologijų“ įsivyravimas, rodantis, kad sunyko didieji metafiziniai legitimizuojantys pasakojimai, laidavę pasaulio vaizdo, kitaip tariant, tikrovės, struktūrinį stabilumą ir apibrėžtumą, taip pat civilizacinių tikslų ir tiesos nuovoką. Tad ir teoretizuojama tikrovė įsivaizduojama frag-

mentiška, kaiti, pavaldi jau ne deterministinei, o nenuspėjamo logikai. Epistemologijų įvairovė savaip teigia postmoderniojo būvio ar postmodernybės nusakymą esant neįmanomą, juolab kad probleminamas pats pažangos supratimu pagrįsto istorinio aiškinimo schematizmas. Tad kyla klausimas, ar neigiant galimybę aptikti bendresnę postmodernybę kildinančią ontologinį pamatą verta aiškintis tuos post-

modernybės bruožus, kuriuos laikome esminiais, kaip tik ir kreipiančiais į bendresnį pamatą? Galima pažymėti vieną paradoksalų dalyką – net ir sutikę, kad neverta ieškoti tokio pamato, įvairių pakraipų filosofai vis dėlto bando išskirti ir nusakyti esminius dabartinio būvio (antroji modernybė, postmodernybė, postindustrinis, žinijos ar *posthuman* visuomenė) bruožus. Postmodernusis teoretizavimas, neįgdamas pagrindiškumu pagrįstą metafizinį mąstymą, savo ruožtu įvairias regionines ontologijas sieja į bendresnį tikrovės tinklą. Kita vertus, vienu dabarties ontologijos bruožų tampa skirties nuo modernybės tvirtinimas, kurio atžvilgiu apmąstomi esminiai modernybės bruožai. O dėl modernybės realumo ar tikroviškumo visuotinai sutariama. Tad galime sakyti, kad modernybė įgauna apibrėžtumą tik neįmanomos teoriškai suvaldyti postmodernybės atžvilgiu, o pastaroji nusakoma kaip nepaliaujama grynoji „skirtis nuo“ modernybės, veikianti jau pačioje modernybėje.

Postmodernizmo sąvoka ir postmodernizmo, o vėliau postmodernybės supratimas išplito praėjusio amžiaus aštuntuoju dešimtmėčiu ir įsitvirtino kaip postmodernusis diskursas (plačiau apie postmoderniojo diskurso susiklostymą ir supratimą žr. Rubavičius 2003a). Praėjusio amžiaus pabaigoje stebėjome sparčią vyraujančių diskursų kaitą – postmodernųjų diskursą netrukus pakeitė globalizacijos, ši – komunikacijos diskursas, o dabar įsivyrąja genetikos ir biotechnologijų diskursas. Tad šiuo atžvilgiu vėlgi galime svarstyti, ar postmodernusis diskursas nebuvo vien laikinas diskursų konglomerato susiejimas madinga ir nedaug ką sakančia sąvoka, savuoju „post“, rodančiu reliacinį jos pobūdį – turinys reikalauja modernybės apibrėžties ir sykiu ją paneigia, atverdamas diskursinio užpildo reikalaujančią tuštumą. Kita vertus, galime manyti, kad „post“, reikalaujamas modernybės turinio, verčia mus

suvokti esant būtinas, tačiau neįmanomas apibrėžties plyšį, kaip tik ir kildinantį „besivaržančias epistemologijas“. Tačiau kildinimas jau būtų nuoroda į, sakytume, jungiančio plyšio ontologiją.

Tad kaip vis dėlto „post“ siejamas su modernybe, jei pripažįstamas esminis postmodernybės kitoniškumas? Kitoniškumas rodo susiklosčius naują kapitalistinės sistemos būvį. Modernybė yra kapitalizmo sistemos produktas (nors tikriausiai nesuklystume teigdami atvirkščiai), tačiau net aršiausi postmodernybės naujumo, radikalaus skirtingumo nuo modernybės šalininkai pripažįsta, kad postmodernybė nėra kapitalizmo sistemos įveika. Jei ir kalbama apie esminį kapitalizmo sistemos virsmą, tai turimas omenyje tos sistemos perėjimas į savo užbaigos stadiją, o užbaiga, prisimenant M. Heideggerį, gali trukti ilgiau už visas ankstesnes stadijas. Tad galime teigti postmodernybę žymint kapitalizmo stadiją, kuriai būdinga ir epistemologijų įvairovė, ir globalinės vartotojų bei vartojimo visuomenės iškilimas, ir tiesos nuovokos sunykimas, įsivyraujant objektyvumui, ir daugelis kitų dalykų, kuriuos iškelia ir nusako įvairias postmoderniosios minties laukui priskirtinos teorijos.

Imantis postmodernybę aiškinti kaip tam tikrą kapitalizmo raidos stadiją dera pasitelkti kai kurias K. Marxo įžvalgas, juolab kad jomis grindžiamos įvairius dabarties bruožus aiškinančios teorijos, tiesa, dažnai apeinančios pirminį įžvalgų šaltinį. Pats K. Marxo apeidinėjimo taikant jo mintis ir sąvokas vyksmas – išsamesnių tyrinėjimų reikalinga tema, tačiau jos čia neturime galimybių gvildinti. Kodėl prie K. Marxo „prišliejamas“ ir kaip su juo susiejamas M. Heideggeris? Kaip naujųjų laikų ontologijos ir tų laikų užbaigos aiškintojas. Manytume, kad šių dviejų mąstytojų samprotavimai apie pasaulio būvio metą, kuris nusako mas kapitalizmu ir nodernybe, ne tik grindžia

bei įrėmina visas reikšmingesnes „dabarties ontologijas“, bet ir padeda suvokti, taip pat aiškinti esminius postmoderniojo būvio bruožus. Nesiekiamo apčiuopti jokių K. Marxo poveikio M. Heideggeriui „linijų“ – stengsimės parodyti, kaip vieno mąstytojo ekonominis socialinis kapitalo galios radimosi ir išsivyravimo aiškinimas dera su kito mąstytojo samprotavimais apie naujuosius laikus grindžiančią metafiziką, koks juos abu susieja žmogaus, jo padėties susikurtame pasaulyje vaizdinys.

Bendrais bruožais pagrindinę šių mąstytojų siejimo idėją galėtume pagrįsti taip. K. Marxas išryškino kapitalizmo raidos logiką, kuri reiškiasi kaip kapitalo galia, suprekinanti žmogaus gyvenamąjį pasaulį ir pajungianti jį vieninteliam kapitalo begalinio kaupimo tikslui, kuris nustato griežtas žmogaus veiklos ir jo savikūros sąlygas. M. Heideggeris iškėlė Būties raidos (užmiršimo) logiką, kuri įtvirtino mokslo, technikos ir gamybos vienybę apskaičiuojančio projektavimo vyksme, žmogaus gyvenamą pasaulį ir jį patį paverčiančiame žaliava ir ištekliais. Tad drįstame teigti, kad žmogaus suprekinimas ir suišteklėjimas – tai du vienas kitą palaikantys ir vienas kitą skatinantys procesai, visuotiniu (globaliu) būdu pasireiškiantys kaip tik postmodernybėje, kurios diskursas linksta nuslėpti visuotinį suprekinimo pobūdį, neigdamas galimybę aptikti visuotinius principus ar susikurti bendresnę dabarties būvio ontologiją. Galėtume sakyti, kad postmoderniaisiais laikais kapitalizmo galia bei modernybės projektas visapusiškai ir neatšaukiamai įtvirtina save, o tas visapusiškas, vadinasi, galutinis įtvirtinimas bei išskleidimas nurodo pabaigos ir „peržengimo“ metą, kartu teikdamas galimybę suvokti peržengtą kapitalizmo stadiją, kuri nusakoma modernybės vardu. Šių dviejų mąstytojų gretinimas leidžia iškelti vieną esminį posmodernybės ir modernybės skirties bruožą – suprekinimas pereina į žmogaus

kūno ir jo „vidinio“ gyvenimo sritį, aptikus žmogaus kūne ir dvasioje neišsenkamų išteklių klotus, laiduojančius naują kapitalo kaupimo viją. Tų atsargų įsisavinimą, kartu naujo žmogaus vaizdinio susiklostymą pažymi bei rodo genetikos ir biotechnologijų diskurso iškilimas.

K. Marxo ir M. Heideggerio aiškinimai suvoktini kaip kapitalistinio, ar modernybės, būvio analizės „rėmai“, kuriuose socioekonominė (ir mūsų negvildinama politinė) plotmė susisieja su metafizine. Abi plotmės tartum komentuoja ir papildo viena kitą, nurodydamos tam tikras socioekonominės būtiškos slinkties apraiškas ir teikdamos galimybę geriau įsivaizduoti kapitalizmo raidos stadijų pobūdį bei bruožus.

II

Karlas Marxas visuomenės gyvenimą aiškino gvildendamas gamybines jėgas ir gamybinius santykius, kurie ir nulemia socialinių ir politinių institucijų susiklostymą ir raidą. Savo tyrimo objektą jis nusakė labai aiškiai, pažymėdamas esminį jo dvilypumą (beje, kildinantį vėlesnę teorinę painiavą): viena vertus, gvildinama *materialinė gamyba*, kita vertus, ją atitinkanti *individų gamyba*. Kitaip tariant, materialinė gamyba savo plėtros poreikiams patenkinti nustato visuomeniškai apibrėžtų individų gamybos gaires bei kuria tos gamybos būdus. Kitas svarbus tyrimo objektas yra gamybos produkto ir prekės „kelionė“. Produktas tampa produktu tik suvartojamas, todėl kapitalistinės gamybos tikslas yra vartojimas. Vartojimas savo ruožtu skatina ir ugdo poreikį. Tačiau industrinės masinės gamybos sąlygomis vartojimas negali būti paliktas savieigai – poreikiai turi atitikti siūlomus gaminius. Tad poreikiai imami gaminti kartu su produkcija. Tokia yra ir gerokai vėliau nusistovėjusi vartojimo visuomenės susiklostymo samprata. Kaip

tik tokios visuomenės pavidalą, kuris yra neišvengiamas kapitalizmo raidos produktas, jau išvelgė, iškėlė ir gvildeno K. Marxas. Šiuo atžvilgiu dabartinis ekonomizmas, kuris visus socialinio gyvenimo reiškinius bei individų santykius aiškina remdamasis naudos ir efektyvumo skaičiavimu, yra tik blanki, iškreipta ir perdėm ideologizuota K. Marxo ekonominės analizės versija. Net jo vadinamoje ir visų kritikuojuose bazės ir anstato dialektikoje iškeliamas kaip tik dialektikos, prieštaravimo galios veiksnys, o dabartiniame ekonomizme nebėli jokios dialektikos – vien tikėjimas rinkos santykių gebėjimu sukurti laisvės rojų, apeinant esminį sisteminių prieštaravimų tarp tvirtinamų individo laisvių ir būtinumo prisitaikyti prie nenumaldomų rinkos dėsnų.

Vartojimo tyrinėjimai yra tapę svarbia postmoderniojo diskurso tema. Tos temos naujumas ir šiuolaikiškumas užtemdo tą faktą, kad jau K. Marxas nusakė niekieno taip ir nepažeistą vartojimo visuomenės gyvavimo principą, teigiantį, jog gamyba sukuria ne tik vartojamą daiktą, bet ir vartojimo būdą; sukuria ne tik objektyviai, bet ir subjektyviai (Marx 1980: 29). Atkreiptinas dėmesys į išskirtą vartojimo būdų gamybą (vartojimo būdų gamybos ypatumai gvildenami Rubavičius 2003b) ir subjektyvų aspektą – kuriamas visuminis gamybos plėtros poreikiams (J. Baudrillard'as aiškino juos tapus vieninteliais tikrais poreikiais) reikalingas subjektas. Subjektyvusis vartojimo būdo aspektas nusakomas individo mokėjimo bei gebėjimo įgūdžiais, taip pat jo kultūringumu, kitaip tariant, savasties, ar savipatumo, bruožais. K. Marxas ypač iškelia žmogaus gaminių aspektą, teigdamas, kad gamyba ne tik sukuria daiktą subjektui, bet ir subjektą daiktui (Marx 1980: 29). Šis jo teorijos aspektas dažniausiai ir įvardijamas kaip ekonominis determinizmas, kurį stengiamasi paneigti įvairiomis politinėmis „žmogaus išlaisvinimo“ ar jo lais-

vos valios bei pasirinkimo koncepcijomis. Tokie kritikai apeina klasiko teorinės, sakykime, vizijos perspektyvą – kapitalas begalinio kaupimo vyksme tampa kliūtimi pats sau ir „ima reikalauti“ savęs peržengimo. Tačiau šio aspekto neturime galimybių plačiau pagvildinti.

Grįžkime prie gamybos. Gaminama produkcija yra ne šiaip vartojami daiktai, o prekės, todėl kapitalistinis gamybos būdas įtvirtina prekinis santykius, į kuriuos įtraukiamas ir ypatingas gaminytis – vartotojas. Kyla klausimas, ar vartotojas yra vien prekių santykių veikėjas, ar jis ir pats įgauna prekės formą? K. Marxo teigimu, prekinė vartotojo forma rodo kapitalistinių prekių santykių išsivystymo lygį. Ši išvada grindžiama svarstant, koks skirtumas tarp perkamo bei parduodamo vergo ir gaminamo kaip prekės vartotojo? Vergas yra tokia prekė, kuriai negaminamos jokios kitos vartojimo prekės. Kitaip tariant, gamyba nėra palenkta vergo poreikiams ugdyti ir patenkinti. O prekė-vartotojas yra esminis vartojimui palenkto gamybos ciklo elementas. Atkreiptinas dėmesys į K. Marxo mintį, kad kapitalizmo sąlygos skiriasi nuo kitų istorinių tarpinių tuo, kad „gaminiai (arba veiklos) mainomi tik kaip prekės“ (Marx 1980: 87). Vadinasi, prekės forma, prekiniai santykiai ir prekių mainai apima visą žmogų – jo poreikius ir gyvenimo būdą. Čia galima išvelgti vieną iš esminių kapitalizmo sistemos prieštaravimų. Toks žmogaus buvimo ir vartojimo būdas naikina pačios kapitalizmo sistemos diegtą žmogaus vidinio (dvasinio) gyvenimo išskirtinumą ir jo priešinimą išoriniam gyvenimui. Kodėl reikia diegti dvasinio gyvenimo išskirtinumą nuovoką? Kadangi ji susijusi su naujų poreikių ugdymu ir jų įvairinimu, kitaip tariant, dvasinių poreikių, su kuriais siejamos naujos rinkos ir naujos prekės, ugdymu. Tačiau dvasinių jėgų ugdymas reiškiasi kaip prekinę formą įgaunanti dvasinė veikla, vadinasi, ji plečia suprekinamo pasaulio sritį

ir šitaip sulygina žmogaus dvasinį ir materialinį gyvenimus. Prieš pusantrą šimto metų numatytas veiklų suprekinimas tapo mūsų gyvenamojo meto apreikštumi – juk gyvename paslaugų rinkų pasaulyje ir patys visas savo išgales skiriame, kad sugebėtume tapti vienokia ar kitokia paslauga. Žmogus jau nebe ugdomas ar lavinamas – jam teikiamos ugdymo ir lavinimo paslaugos, kurias jis perka ir vartoja. Kita vertus, šiuo metu plečiant intelektinės nuosavybės supratimą ryškėja tendencija išvelgti ir išskirti vis smulkesnius žmogaus veiklos „elementus“, išradimus bei sumanymus ir įteisinti jų nuosavybę kaip „autorystę“ ar patentuotą „išradimą“ (Amani, Coombe 2005: 153).

Prekėse, kurios apima gaminius, gamybos priemones, darbo jėgą, vartotojus ir jų veiklas, glūdi tam tikras prieštaravimas: nors prekės kokybiškai skiriasi, tačiau visos jos kartu yra ekvivalentės mainomosios vertės atžvilgiu ir kiekybiškai įvertinamos pinigais. Tad jų kokybiniai bruožai nebetenka esminio skirtingumo reikšmės, nes jie automatiškai įgauna piniginę kiekybinę išraišką – ji ir yra prekės ekonominės būties esmė, kurios paradoksalumą rodo prekės ir pinigų santykio apsivertimas. Ekonominės egzistencijos atžvilgiu prekė, pasak K. Marxo, yra „tik gamybinio santykio ženklas, simbolis, tik savosios vertės ženklas“ (Marx 1980: 85). Kitaip tariant, pinigai liaujasi būti prekės ženklu ir prekė ima reikšti pinigus. (Kaip tik ši esminė prekės ženkliskumą, pagrįstą jau ne apčiuopiamu daiktiškumu, o pinigų vertės abstrakcija, postmoderniajame būvyje išskleidžia kultūros ženklų ir vaizdinių suprekinimas ir juo grindžiama industrija. Šitai gerai rodo prekės ženklo pavyzdys: prekės ženklas tampa tarytum visų juo apimamų prekių substancija, kurią paženkлина konkretūs gaminiai.) Ekonomikos proceso grandinėje gamyba–produktas–prekė–mainomoji vertė–pinigai paskutinis elementas tampa savarankiškas ir įgauna

tokią galią, kad ima kildinti ne tik visus tos grandinės elementus bei vyksmus, bet ir apskritai visuomeninius santykius: „Patys pinigai tampa esminiu socialiniu saitū (vok. *das Gemeinwesen*) ir nepakenčia jokio viršesnio visuomeninio ryšio“ (Marx 1980: 170). Tačiau tą visuotinio gamtos dėsnio veikimui prilygstančią galią pinigai įgauna virsdami kapitalu. Tad kaip tik kapitalo ir jo logikos aiškinimu ne tik galima, bet ir dera grįsti visokią kapitalizmo raidos bei jo stadijų analizę, taip pat tą suprekinimo vyksmu apsiereiškiančią logiką būtina bent jau turėti omenyje gvildenant konkrečius modernybės ar postmodernybės būvių bruožus...

Pinigai nėra kapitalas: kapitalu pinigai tampa tada, kai išplėtoti visuomeniniai santykiai sukuria sąlygas individus paversti darbo jėga ir pirkti pastarąją kaip mainomąją vertę. Nesimsime detalai gvildinti, kaip individai virsta darbo jėga, o pastaroji – vartojamąja verte kapitalui nei pinigų apyvartos ir kapitalo kaupimo istorinių aplinkybių, tik atkreipsime dėmesį į keletą kapitalo bruožų, kurie nulemia tuos visuomenės būvio ypatumus, kuriuos siejame su postmodernybės nusakymais.

Visų pirma kapitalas yra vyraujantis buržuazinės visuomenės santykis, jos buvimo būdas ir aukštesnė pinigų forma. Kapitalas kyla ne iš darbo, o iš apyvartoje atsirandančios, joje savarankišką egzistenciją įgaunančios mainomosios vertės ir nepaliaujamai sukasi prekė–pinigai ratu. Tačiau tas ratas nėra uždaras, nes kapitalas peržengia tapatumą sau (pinigai + prekės), įgyvendindamas savąjį imanentinį saviraidos ir veiklos tikslą – savidaugą. Vadinasi, tam tikslui pajungiama ne tik gamybos, bet ir visuomenės raida. Atsižvelgdami į šį tikslą galime sakyti, kad kaip tik kapitalas ir yra šaltinis visokių transgresijų, kurios ypač būdingos postmoderniajam būviui ir kurias gvildena įvairiausi transgresijos diskursai, o jo raidos ypatumai nulemia esminius visuomenės

būvio bruožus. Kad ir kokius „geresnio gyvenimo“ ar „poreikių tenkinimo“ šūkius (tiksliau, šūksnius) iškeltų visuomenė kaip ateities gairės, visos tos gairės vienaip ar kitaip turi atliepti kapitalo savidaugos tikslą, kuris žmonių kasdiniame gyvenime įsitvirtina kaip naudos imperatyvas.

Kaip kapitalas įgauna tokią galią, kad virsta vienintele kuriančia ir visuomenės raidą skatinančia galia? Pinigai subendrina prekių mainomąją vertę, o kapitalu tapę pinigai įtraukia į savo apibrėžtį ir vartojamąją vertę – kapitalas peržengia mainomąją vertę ir vartoja vertę kuriantį darbą. Kadangi darbas kapitalui yra vartojamoji vertė, taip pats iš savęs darbas negali kildinti savo vertės – pastaroji susijusi ne su pardavėju, o su vartotoju. Todėl vien tik kapitalas nustato darbo sąlygas ir jį įkainoja. Parduodamas darbas virsta mainomąja verte, kuri ir keičiama į pinigus. Galima sakyti, kad kapitalas yra vertės savididos vyksmas. Kapitalas išlaisvina žmogų iš gamtinių poreikių bei ankstesnių luominių santykių valdžios, kad imtų gaminti jį kaip vis įvairėjančių poreikių „paketą“, kuris tampa asmenybės dvasinio turtingumo ženklais ir kultūrinėmis saviugdos vertybėmis. Kapitalo apibrėžtis yra prielaida kurti pasaulio rinką, nes kapitalui visokios ribos yra būtinos įveikti aprėžtys (Marx 1980: 389), taip pat vis naujų poreikių ugdymą, nes jie ir yra vartojamoji vertė. Išlaisvindamas žmogų iš gamtinių poreikių ir gamtos jėgų valdžios kapitalas sukuria visuotinio gamtos ir žmogaus savybių eksploatavimo, kitaip tariant, visuotinio naudingumo, sistemą (Marx 1980: 390), kurioje sunyksta visi savaime aukštesniais laikytini dalykai, galintys (ar grasantys) patys nustatyti savo buvimo sąlygas. Ta sistema, kurioje vyrauja kapitalo savidaugos tikslas, apima visas kultūros ir mokslo sritis, o pastarųjų skyrimas tampa sąlygiškas kapitalo apyvartos atžvilgiu (pelno norma). Gamta žmogui taip pat

netenka savaiminės galios bei vertės ir tampa tik naudingumu – žaliavomis ir ištekliais, todėl teorinis jos dėsnių pažinimas, pasak K. Marxo, ima reikštis „vien kaip gudrybė“, pajungianti gamtą žmogaus, o tiksliau – kapitalo poreikiams (Marx 1980: 311).

III

Panašią visuotinio naudingumo sistema išskleidžia ir M. Heideggerio aiškinimai bei svarstymai, kokie yra esminiai naujųjų modernųjų laikų, taip pat žmogaus ir jo gyvenamo pasaulio bruožai. Visuotinio naudingumo sistema įsivyrąja suišteklinant gamtą ir žmogaus gyvenamą pasaulį, o suišteklinį skatina ir laiduoja vieningu mokslo–technikos–gamybos vyksmu pasireiškiantis būtiškasis apskaičiuojantis projektavimas. Kitais žodžiais tariant, modernybės projektas.

Naujuosius laikus žymi subjekto, mokslo ir matematinę gamtotyrą pajungiančios mašininės technikos iškilimas. Tad galime sakyti, kad ir šis vokiečių mąstytojas kalba apie kapitalizmo susiklostymo tarpsnį, kurio esminiai bruožai atsiskleidžia svarstant mokslo bei jį grindžiančio esinio ir tiesos santykio klausimą. Aptardamas šiuolaikinį mokslo supratimą, jis parodo esminį jo skirtingumą ir nuo viduramžių *doctrina* bei *scientia*, ir nuo graikų *episteme*, tad jau pati mokslo raida žymi Būties raidos stadijas, o dabartinis mokslas tampa esminiu modernųjų laikų būvio bruožu. Mokslas esmingai susijęs su tyrinėjimu, kuris atveria ir nustato tam tikrą tyrinėjimų sritį, projektuodamas jį vyksmų ir įvykių planą. Tam planui tampa pavaldūs visi įvykiai, o pavaldumą laiduoja projektavimo matematiškumas. Tad visi gamtos tyrinėjimai įgyvendinami skaičiavimu pagrįstais matavimais. Iš mokslinio tyrinėjimo matematiškumo kyla jo eksperimentiškumas, tad daroma apibendrinamoji išvada, kad naujų-

jų laikų tyrinėjantis eksperimentas išsiskleidžia jam matą teikiančio „tikslaus gamtos projekto rėmuose ir (yra) šiam projektui pavaldus“ (Heidegger 1992: 142). Mokslo tikslas yra paversti tiriamą dalyką objektu. Mokslas per tiriamąją veiklą išskiria vis naujas tyrinėjimo sritis (suobjektina vis daugiau pasaulio), todėl neišvengiamai specializuojasi – randasi pagal daugybę metodų išskleisto pamatinio gamtos projekto atmainų.

Kaip pamatinį vyksmą, nuo kurio priklauso mokslas ir kuris skatina mokslo raidą, M. Heideggeris išskiria gamybą ir teigia mokslą tampant gamybinu. Kaip šitai vyksta? Per mokslo institucionalėjimą. Mokslas plėtojasi kaip institucija dėl to, kad jam reikia nepaliamajam kaupiti bei tikrinti gautus duomenis ir remiantis jais numatyti naujus tyrinėjimus, taip pat planuoti ir telkti tyrinėtojų pajėgas. Įsitvirtinant instituciniam mokslo pobūdžiui metodus nustelbia esinį – gamtą ir istoriją, o esinija virsta tyrinėjimo objektu.

Mokslinė veikla gali užsiimti tik tinkami tam darbui žmonės. Tad mokslinė veikla kuria ir sau reikalingą žmogaus tipą – tyrinėjimo užduotis vykdantį ir tyrinėjimo klausimus keliantį bei sprendžiantį tyrėją. Jo veiklą ima nulemti gamybos tikslai, nes pažintiniu tyrinėjimu esiniai paverčiami galimais disponuoti objektais. Kita vertus, tik tokie objektai ir laikomi esančiais, tik jie kildina tą tikrovę, kurią mes laikome realia. Esminis naujųjų laikų žmogaus, kaip subjekto, prieštaravimas – subjektyvumo ir objektivumo sąveika. Išlaisvintas iš viduramžių žmogus tampa subjektyviu individualistu, tačiau tuo pat metu jis palenkiamas kolektyvizmui, kurį tvirtina gamybinis mokslo pobūdis. Atkreiptinas dėmesys, kad K. Marxas taip pat kalbėjo apie išsilaisvinimą iš feodalinės priespaudos bei religijos pančių ir nepaprastą naujų dvasinių galių bei gebų proveržį, išsiskleidžiantį žmonių masių pajungimo gamybai ir vartotojo gaminimo sąlygomis.

Žmogui tapus subjektu pasikeičia jo esmė – jis ima grįsti visą esinį jį būties ir tiesos atžvilgiu. Pasaulis virsta priešais stovinčiu vaizdu, kuriuo jau pagal savo poreikius disponuoja žmogus. Ką reiškia vaizdas? Pasak M. Heideggerio, jis yra „priešstatančiojo pagaminimo darinys“ (Heideggeris 1992: 152). Subjektas prieš save stato tokį pasaulio vaizdą, kuriuo pasaulis suobjektinamas taip, kad jis jau galimas pulti ir užimti. Pažintinis tiriamasis santykis yra antpuolis, pasaulio puolimas ir užgrobimas, pats tikriausias užgrobų sričių nusiaubimas. Toks žmogaus ir gamtos bei pasaulio santykis, pasaulio išsislaptinimas subjektui objektyviai – tai būtiškasis vyksmas, nepriklausomas nuo žmogaus valios. Tad mokslo, technikos ir gamybos jungtis yra ne atsitiktinė, o likiminė, plaukianti iš Būties išsislaptinimo būdo – per mokslinę techninę objektyvią gamybą. Mokslas realybę stato taip, kad ji visą laiką išsislaptina kaip objektyvus padarinys, o atsižvelgiant į mokslo gamybiškumą – kaip gaminys. Tokia me išsislaptinimo „režime“ žmogus taip pat neišvengiamai egzistuoja kaip gaminys ne tik K. Marxo aptarto vartotojo požiūriu, bet ir metafiziškai.

M. Heideggeris naujųjų laikų būvį svarsto gilindamasis į mokslo fenomeną, nes kaip tik moksle ryškėja esminis apskaičiuojantis projektuojantis čia-būties pobūdis, jame skleidžiasi subjekto ir objekto priešstova, jis įtvirtina plėšikišką žmogaus santykį su jo gyvenamu pasauliu ir pačiu savimi, taip pat skatina lemtingą to pasaulio suištekinimą, įsiviešpataujant grynosios valios valiai valdžiai. Jo nurodytoje modernybės raidoje išskirtinas ypatingas slinkties metas, kurį pažymi po-statos (*Ge-stell*) pobūdžio aptarimas. Nesileisdami į ilgus šios svarbios ir sudėtingos sąvokos aiškinimus, atkreipsime dėmesį tik į vieną dalyką. Po-stata rodo tokį subjekto ir objekto santykio pasikeitimą, kad tas santykis iš akivaizdžios priešstovos per-

eina į ją grindžiantį pagrindą, kurio jau nebeįmanoma „pagauti“ mąstymu. Kitaip tariant, jis nuslepiamas kasdienybės įprastumo ir tikrumo. Objektškumo ir objektyvumo sritis taip išsiplečia, kad sunyksta jai oponavusi subjektiškumo sritis. Manytume, kad ši slinktis žymi perėjimą į žmogaus visokeriopo suišteklino tarpsnį. Suprantama, žmogaus subjektyvumas nėra sunaikinamas ar paneigiamas, tačiau jis jau veikia, sakytume, subjektyvių tapatumų gamybos ir vartojimo sąlygomis. M. Heideggeris šio tarpsnio detaliau neaptaria, tik pateikia nepaprastai iškalbingus jo apibūdinimus, žadinančius žūties ir pabaigos nuojautą. Tačiau pasaulio žūtis, žemės nuniokojimas ir žmogaus niokojimas yra ne kokie globalūs katastrofiniai įvykiai, o metafizikos užbaigos vyksmas, kuris gali trukti labai ilgai – mes juk gyvename pasaulinių karų epochoje, tačiau nei kreipiame į juos dėmesio, nei apie juos mąstome, o nepaliaujamai siekiame vis geresnio gyvenimo, vis demokratiškesnės demokratijos, vis didesnės pilietinės visuomenės brandos, kartu kurdami vis naujesnius ir galingesnius ginklus. Pasak M. Heideggerio, „žūties ir nuniokojimo tiksliausia išraiška yra ta, kad metafizinis žmogus, kaip *animal rationale*, įvirtinamas kaip darbinis gyvulus“ (Heideggeris 1992: 267). Būties apleistas metafizikos pabaigos žmogus „jau nebeslepia savo pobūdžio – būti svarbiausia žaliava“ (Heideggeris 1992: 283). Žmogaus „žaliaviškumo“ eksponavimas suvokiamas ne kaip žmogaus esybės pažeminimas, o kaip naujų galimybių panaudoti žmogų ir naudingai pritaikyti save laukas. Šiuo metu išgyvename tokį būvį, kai pagrindinis visokių projektinių skaičiavimų (beje, akademinė visuomenė visas savo išgales skyrė projektų rengimui, o humanitarinių mokslų srityje įsivyravo projektinis mąstymas), bendruomeninių santalkų, politinių be ekonominių gairių nustatymas remiamas „žmonių išteklių“ (angl. *human resources*) supratimu. Tokiu supratimu re-

miasi, o sykiu „išteklinį“ mąstymą skatina, skleidžia bei instituciškai įdiegia (likimo, o gal Būties ironija) visi Europos Sąjungos mokslo plėtros bei mokslinių tyrinėjimų projektų rengimo dokumentai.

IV

K. Marxo ir M. Heideggerio svarstymai veda į tam tikrą „tašką“ – naujųjų modernybės laikų slinktį, nusakomą visuotinio kapitalo, kaip valios valiai, įsiviešpatavimo ir žmogaus suišteklino sampratomis. Tą slinktį rodo ir savaip nusako ir įvairios postmodernios filosofinės teorijos, o ypač dekonstrukcija, paskelbusi metafizikos ir metafizinio žmogaus įveikos „programą“. Ji įvirtino nuostatą išardyti binarinėmis opozicijomis grindžiamą mąstymą, kitaip tariant, „arba“ pakeisti nesibaigiančių „ir“ serija. Todėl dekonstrukciją galime manyti esant filosofiniu postmodernaus būvio ženklu. Mums yra svarbus dekonstrukcijos paskatintas vidaus ir išorės opozicijos išardymas, naikinantis žmogaus vidinio pasaulio ir jo socialinės terpės priešstatos nuovoką. Nors individas marksistinėje tradicijoje laikomas socialinių santykių produktu bei gamybos gaminiu, tačiau tokį žmogaus vaizdinį papildo ir kitas vaizdinys, iškeliantis dvasines kūrybines individo galias, kurių išlaisvinimą iš kapitalo valdžios savo tikslu ir skelbė marksistinė ideologija. Dekonstruojant vidaus gyvenimo ir išorinės socialinės terpės opoziciją iškyla tą opoziciją „suimančio“ ir jos vyksmo sritį nužymintio žmogaus kūno svarba – kūnas tampa viena iš svarbiausių filosofijos temų. Naują požiūrį į žmogaus kūną ir jo reikšmę filosofijai pažymėjo M. Foucault, aiškindamas, kad kūnas yra įrašytų įvykių paviršius (užfiksuotas ir nužymėtas kalbos, o idėjų ištirpintas), o kartu išskaidytos, tačiau substancinės vienybės iliuziją teigiančios savasties raiškos vieta (Foucault 1977: 148). Dvasinė gel-

mė, taip pat fiziologiniai procesai (jau seniau sukultūrinti ir sumeninti, o pastaruoju metu sugamybinti, vadinasi, suprekinti) ištraukiami į kūno paviršių, į „tiesioginio“ daiktiško sąlyčio su socialine ir kitokia aplinka sritį, kurios žemėlapi nustato ir nepaliaujamai peržymi socialinių ir rinkos galių kova, o tiksliau – kapitalo metamorfozės. Netekęs dvasinės gelmės, kūnas įgauna kitą – neišsemiamų genetinių ir biologinių išteklių – gelmę, kuriai būdingas vienas esminis ypatumas, skiriantis ją nuo gamtos pasaulio. Koks tas ypatumas? Genetiniai ir jais grindžiami ištekliai atiduodami privačios nuosavybės valdžion. Skirtumą geriau įsisąmonintume įsivaizduodami, kad Mendelejevo elementų lentelėje pažymėti elementai yra tokia pat privati nuosavybė, kaip ir genomo sudedamosios dalys. Naujų kūno išteklių užgrobimas ir eksploatavimas vyksta plėtojant ir įtvirtinant genetinį diskursą. Drįstume manyti, kad šių išteklių nusavinimas ir suprekinimas yra postmodernioji žmogaus suprekinimo apraiška. Tačiau suprekinimo procesas vyksta nuslepiant jį pagrindine XIX ir XX amžių idėja – žmonijos išlaisvinimu, nes, pasak J. F. Lyotard'o, „laisvės pažadas kiekvienam yra pažangos horizontas ir jo legitimavimas“ (Lyotard 1993: 82).

Nesiimdami išsamiai gvildinti žmogaus kūno ir genetinių išteklių suprekinimo vyksmo, aptarsime tik kai kuriuos šio vyksmo bruožus, kurie, manytume, patvirtina aptartus dviejų vokiečių mąstytojų koncepcinius aiškinimo „rėmus“. Genų inžinerijos ir biotechnologijų pramonės plėtra ir tos plėtros teikiamos galimybės paskatino aukso karštligę, kurią pažymi įvairūs tos srities tyrinėtojai. Naujoji aukso karštligė kreipia mokslines pajėgas ir investicijas į kūno teritoriją, o pastarosios suprekinimas, kad ir koks neteisėtas atrodytų tradicinės jurisprudencijos požiūriu, peržengia mus (Dickenson 2004: 123), kitaip tariant, tampa nevaldomas, šitaip parodydamas esminę kapita-

lo ir kapitalizmo sistemos galią peržengti visokias ribas, trukdančias kapitalo savidaugai. Kūnas tampa tarytum sritis, kurioje savo „sklypelius“ stengiasi įteisinti ir nusavinti aukso karštligės apimtos mokslo bei verslo korporacijos, taip pat valstybinės agentūros. Tą karštligę būtų pagrįsta vadinti „kūno karštlige“, masinančia pasakiškais pelnais, o kartu naujais visuomenės priežiūros ir valdymo būdais bei technologijomis. Aukso karštligės įvaizdis savaip paryškina kapitalizmo sistemos tęstinumą, kolonijinį jos pobūdį ir kartu kolonializmo virsmą – geografinę ekspansiją per globalizacijos „metą“ ima skleisti kūno išteklių eksploatavimo pavidalu. Kapitalizmas, įtvirtinęs savo viešpatavimą geografinėje plotmėje – kolonijinis industrinis kapitalizmas – ir tapęs globalizaciniu kapitalizmu, aptinka naują ekspansijos sritį – gyvybę ir žmogaus kūną. Pažymėtina, kad tyrinėtojai, gvildenantys genetikos ir biotechnologijų tyrinėjimų keliamas filosofines, socialines, kultūrologines, etines ir kitokias problemas, dažniausiai neminėdami nei K. Marxo, nei M. Heideggerio šį kolonizavimo vyksmą nusako nuosavybės (angl. *ownership*) išplėtimo ir suprekinimo (angl. *commodification*) sąvokomis, susiejančiomis jų darbus su K. Marxo įžvalgų pagrindu susiklosčiusia kapitalizmo sistemos kritinės analizės tradicija. Įvairių korporacijų, mokslinių bendrovių ir valstybinių agentūrų nuosavybe, kuri rinkon pateikiama kaip įvairiausios prekės, tampa žmogaus kūno „medžiagos“ ir gyvosios materijos elementai – genai bei proteinai, taip pat jų sąveikos procesai. Dabartinis kolobnizavimo procesas vyksta nuosavybės ir prekinis santykius įteisinant patentavimu.

Leslie M. Bowen, patvirtindama daugelio tyrinėtojų nuomonę, pažymi, kad jau senokai žmogaus kūnas imtas laikyti tam tikra visuomeninių išteklių atmaina, kurią verslas ne tik gali, bet ir privalo perdirbti ir pateikti rinkai

kaip paklausias prekes: visas kūnas (gyvas, negyvas ar šaldytas), kūno dalys (gyvybiniai organai, atsigaminantys skysčiai, audiniai, visos medžiagos) ir kūno organų komponentai (ląstelės, DNR grandinė) jau tapo vertingomis rinkos prekėmis“ (Bowen 2005: 28). Ji iškelia esminę Jungtinių Amerikos Valstijų teisės nuostatą suteikti nuosavybės teises manipuliuojantiems biologine medžiaga (vadinamiems išradėjams) ir nepripažinti reikalavimų, kuriuos reiškia tų medžiagų šaltiniai – konkretūs žmonės. Ši nuostata, nepaisant kai kurių išlygų ir stiprėjančios visuomeninių organizacijų kovos dėl galimybių dalytis su korporacijomis genų nuosavybės teisėmis, išvysto šiuolaikiniame pasaulyje. Pavyzdžiui, Europos Sąjungos 1998 metais patvirtinta Biotechnologijų direktyva (EUD 1998) draudžia patentuoti žmogaus klonus, embrionų panaudojimo technologijas, tačiau leidžia patentuoti pavienius kūno elementus, taip pat genus, jei nustatoma galimybė juos panaudoti industriniu būdu. Žmogaus kūno „ištekliai“ ir gyvybės formos suprekinamos išplečiant intelektinės nuosavybės supratimą ir tos nuosavybės apsaugos teises taip, kad jos apima genus, proteinus ir biotechnologijas. Patentuojami ir genetiškai modifikuoti gyvi organizmai – 1988 metais buvo užpatentuota vadinamoji Harvardo onkopolė. Pastaruoju me-

tu ryškėja tendencija patentavimą naudoti kaip patikimą būdą išplėsti ir nusavinti tam tikrą rinką naujoms technologijoms (Amani, Coombe 2005: 163). Šios tendencijos pavyzdys yra korporacijos „Human Genome Sciences“ užpatentuotas proteinas, kurio funkcijos anuomet nebuvo žinomos. Vėliau paaiškėjo, kad kaip tik pro šį proteiną į ląstelę įsiskverbia AIDS virusas, tad dabar savininkai gaus atskaitymus nuo visų naujų vaistų, kurie trukdys ar neleis virusui praeiti pro proteino „vartus“. Patentas įteisino ne tik proteino, bet ir gydymo rinkos dalies nuosavybę.

Gyvybės ir kūno suprekinimą bei suišteklinimą lydi savas, pretenduojantis tapti visuotiniu diskursas, iškeliantis genus kaip pagrindinę žmogaus tapatumą, elgseną, sveikatą, taip pat žmonių santykius lemiančią priežastį, kuria susiejamos esminės filosofijos, kultūros, kūrybos ir politikos temos. Tas diskursas tampa nauju pasaulėvaizdžiu, teikiančiu žmogaus gyvenamo pasaulio aiškinimo principus (plačiau žr. Silva 2005), ir ima pajungti kitus postmodernybę nusakančius diskursus, ypač informacijos. Genetinis diskursas teigia aiškia, visiems suprantamą ir mokslo laimėjimais grindžiamą idėją, kuri apima, taip pat pateisina suprekinimo ir suišteklinimo vyksmą, – žmogus yra genai, o genai yra ištekliai ir prekės.

LITERATŪRA

Amani, Bitá and Rosemary J. Coombe. 2005. The Human Genome Diversity Project: The Politics of Patents at the Intersection of Race, Religion, and Research Ethics, *Law and Policy* 27(1), pp. 152–188.

Dickenson, Donna 2004. Consent, Commodification and Benefit-sharing in Genetic Research, *Developing World Bioethics* 4(2), pp. 109–124.

EUD (1998. European Union Directive OJ L213/13 98/44. Adresas: http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/ dot/1998/en_398L0044.html

Foucault, Michel. 1977. *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, ed. D. Bouchard. Oxford: Blackwell.

Heideger, Martynas. 1992. *Rinktiniai raštai*, vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Mintis.

Lyotard, Jean-François. 1993. *Postmodern Explained: Correspondence 1962–1985*, Afterword by Wlad Godzich, Minneapolis and London.: University of Minnesota Press.

Marx, Karl. 1980. *Ekonomičeskije rukopisi 1857–1861godov. (Pervonačialjnijj variant „Kapitala“)*, č. 1. Moskva: Politizdat.

Rubavičius, Vytautas. 2003a. *Postmodernusis diskursas: filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Rubavičius, Vytautas. 2003b. Vartojimo ekonomika: kultūrinė poreikių gamyba, *Problemos* 64, p. 25–37.

Silva, Vesta T. 2005. In the Beginning Was the Gene: The Hegemony of Genetic Thinking in Contemporary Culture, *Communication Theory* 15(1), pp. 100–123.

POSTMODERN COMMODIFICATION: THE CONCEPTUAL FRAME OF MARX AND HEIDEGGER

Vytautas Rubavičius

Summary

The author of this article considers postmodernity as a stage of the development of capitalism. The difference between modernity and postmodernity is explained in relation to the new sphere of commodification and resourcification, namely that of human body and life with all natural living processes. The analysis of the transition from modernity to postmodernity is based on some Marxian and Heideggerian insights. It is supposed that these insights form a powerful conceptual frame for the analysis of the so called “ontologies of presence” and related phenomena. Without any attempt to grasp any lines of a possible Marxian influence on Heidegger, the stress is laid on the correspondence between the commodifying power of capital and the metaphysics supporting the modern times, or modernity. The main question is – in what image of human condition both lines of thinking converge.

The human condition is characterised by the processes of commodification and resourcification. The authors' main point is that the power of capital which

commodifies the human *Lebenswelt* establishing guidelines for human activity and human self-creation corresponds with the unity of science, technology, and production established by the process of calculative projection which transforms the *Lebenswelt* and man himself into various materials and resources. The article claims that the commodification and resourcification of the human being are the two processes supporting and promoting each other and that these processes attain the global and universal form in postmodernity, when in the life itself, in the human body and also in spiritual activity inexhaustible resources are discovered. The author comes to the conclusion that the patenting of genes, proteins, and biotechnologies are forms of expropriation and exploitation of these resources and that the genetic discourse becomes a new worldview.

Keywords: body, capitalism, commodification, genes, modernity, patenting, postmodernity, resources, resourcification.